Mehmed Niyazi

YEMEN!
AH YEMEN!...

(Roman)

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 575
EDEBÎ ESERLER: 260

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-975-437-484-1

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: Ekim 2004
24. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Yemen Şehitlerine

Yemen çölü; nasıl bir ölü uykusundasın ki bunca şehidin kanı seni yeşertemedi. Anaların, gelinlerin ve nice yetimlerin ıssız yerlerde döktükleri gözyaşları yağmur olup üzerine yağsaydı, bağrından ormanlar fışkırırdı. Hâlâ derin bir sükût içindesin; bir dile gelsen, neler anlatırsın, neler...

Ufuklardan ufuklara esen rüzgâr; nereden gelip nereye gittiğin bilinmez. Bazen ılık bir nefese dönüşür, kumları okşar, insanlara hayat sunarsın; bazen gazabın tutar, çığlık çığlığa bölünür, dünyayı cehenneme çevirir, masumlara mezar olursun. Ne boğup attıklarının, ne de yetim bıraktıklarının bir hıçkırığını bile sinende taşımazsın. Sen ne gaddarsın!

Ey göz alabildiğine uzanan Büyük Türk Mezarlığı! Nice genç evlâtları yuttun. Onların da hevesleri, arzuları vardı. Akşam güneşinin altında daldığın derin hülyalarında ne korkunç çığlıklar gizli! Etleri, kemikleriyle besleyerek bağrında büyüttükleri kayın ağaçlarının dallarında gecenin sessizliği, matemlerin en içlisini dokuyor. Gün ağarırken kim bilir kaç bülbül feryadlarını dile getiriyor!

Çöl hayatı zalim ve sinsidir;
zaten bu ikisi ikiz kardeştir.

Mayıs'ın ortaları olmasına rağmen gündüz yolculuk yapmak imkânsızdı; güneş ikindiye kadar çöle mızrak gibi saplanır, kilometrelerce uzanan Tehame Çölü'nün soluduğu alevler nefesi tıkardı. Bunun için askerî mühimmat, buğday, şehriye, makarna, su dolu kırbalarla yüklü iki yüz civarında deve, at ve katırla akşam üstü yola çıktılar. Tabura ve kervana kılavuzluk etmek amacıyla San'a'dan gelen birlikten bir hecin* süvari mangası Mülazım** Ali'nin kumandasında en önde gidiyor, diğerleri de onları takip ediyordu.

Celâleddin'in Hudeyde'de kalan Mehmed ile vedalaşması oldukça duygulu olmuştu. Harbiye'den sonra her ne kadar Celâleddin Samsun'da, Mehmed ile Rahmi Halep'te ilk yıllarını geçirmişlerse de burası ne Samsun, ne de Halep'ti; insanlar, coğrafya, hayat bambaşka idi. Kim bilir hikâyelerini dinledikleri olaylara benzer neler yaşayacaklardı!

Seyrek, sarı ot kümeleriyle benek benek örtülmüş kum tepelerinin arasında yürüyorlardı. Hudeyde'den birkaç kilometre uzaklaştıktan sonra tepecikler, çalılar silindi, göz alabildiğine uzanan çölün yeknesaklığı önlerine serildi.

---

* Tek hörgüçlü, ince uzun bacaklı hızlı koşan deve.

** Teğmen.

Ufukta hafif bir koyuluk halinde seçilen, Hicaz çöllerinden başlayıp Hind Okyanusu'na kadar Kızıldeniz'e paralel uzanan dağlar sanki onlar adım attıkça geriye doğru kayıyorlardı. Bu yol, Yemen topraklarında şehirler arasındaki en işlek yoldu. Her isyanda, her birlik değiştirmede askerler, ihtiyaçları götüren kervanlar buradan gelip gitmelerine rağmen görünürde yol diye bir şey yoktu; her şeyi silip süpüren rüzgârın önünde yumuşak, uysal kumlara bırakılan izler uzun süre dayanmıyordu. Yolcuların nerede olduklarını belirleyebilecekleri hiçbir nirengi noktası da bulunmuyordu. Ne dere, ne tepe, ne de ağaç vardı. Yüreklere ürküntü veren, uzay gibi derinleşen uçsuz bucaksız bir sessizlikte, boz renkli yeknesaklığı insana gına getirten bir çölde tozu dumana katarak gidiyorlardı.

Ayakların altında ezilen bu kumlar nice zalimliklerin kaynağıdır. Bünyelerinde üretip besledikleri haşereler, mikroplar bin türlü hile ile dev gibi avını kumlara yıkar; önce onun teri, sonra kanıyla susuzluğunu giderir; ardından da cesediyle beslenir. Çöl hayatı zalim ve sinsidir; zaten bu ikisi ikiz kardeştir. Nice ölüm çığlıklarıyla örülmüş bu sessiz dünyada yaşayabilmek için, buranın tabiatı insanın kanına işlemiş olmalıdır. Biraz yabancılık, mazlum görünen bu âlemi vahşileştirir; muhatabını da kurbanlıklara dönüştürür.

Batı ufkunda silinen kızıllığın son damlası da yerini bütün haşmetiyle ortaya çıkan ışıl ışıl yıldızlara bıraktı. Gökte ışık cümbüşü, çölde alacalık hâkimdi. Karanlığın çökmesinden beri uzun zaman geçmesine rağmen, çöl gündüz emdiği güneşin alevlerini adeta durmaksızın püskürtüyordu.

Yürüyenlerin arasındaki Mustafa hava yerine erimiş, kızgın kurşunu andıran ağır, katı bir maddeyi içine çektiğini zannetti; sırtından göğsüne doğru sanki bir bıçak saplandı; sol elini kalbinin üstüne koyup sendeledi; ayak-

ları birbirine dolaştı ve kumlara yığıldı. Karaya vurmuş bir balık gibi ağzını birkaç kere açıp kapadı. Yanındakiler "Kumandana haber verin! Kumandana haber verin!" diye telâşlı telâşlı bağırınca, koşarak yanlarına gelen Mülazım Celâleddin çömeldiğinde Mustafa'nın gözleri yıldızlara çakılmıştı. Matarasından avucuna su döküp yüzüne serpmesi boşunaydı.

Mustafa'ya arkadaşları korkuyla bakıyorlardı. Hemşehrisi, onun gibi Kadınhanlı olan Adil'in de korkuyla büyümüş gözleri Mustafa'nın üzerindeydi; çocukluk arkadaşında kaderini görüyordu. Burası gidenin geri dönemediği Yemen'di; işte ilk fireyi vermişlerdi, sıra kendisine ne zaman gelecekti?

Mustafa'yı buğday çuvallarının yüklü olduğu bir devenin üzerine sırt üstü yatırıp urganla sıkıca bağladılar. Yola koyuldular. Devenin her adım atışında Mustafa'nın başı sallanıyordu.

Birkaç köpek havlamasının dışında, yıldızları silinmiş, doğusuna hafif alev vurmuş gök kubbenin altında uyuyan Bacil'de bir canlılık belirtisi görünmüyordu. "Ariş" denilen, dura sapları örülerek yapılmış, gelişigüzel serpilmiş evlerin ortasında bulunan kâgir binanın önüne geldiler. Kapının üstünde "Bacil Nahiye Müdürlüğü" tabelası asılıydı. Hemen yanında, önlerinde nöbetçiler dikilen iki binadan biri jandarma kışlası, diğeri de karakoldu. Bu iki yapıyı diğerlerinden ayıran tek fark biraz daha büyük olmalarıydı.

Subaylar birliklerine istirahat verdiler; yükleri indirilen develer çöktürüldü, atlar ve katırlar bir araya getirildi. Dinlenen çok sayıda hayvanın gövdelerinden yayılan keskin koku havaya karışıyordu.

Yakınlarda iki su kuyusu bulunduğunu fark eden askerler hemen o tarafa doğru koşturmaya başlayınca, Bölük kumandanları kargaşayı önlemek için Mülazım Celâleddin ile Mülazım Ali'yi kuyuların başında görevlendirdiler.

Gün ağarıyor, uzaktaki kıraç tepeler, çakıllı vadiler ortaya çıkıyordu. Kaplarla suya gitmeye hazırlanan kadınlar görünmeye başlayınca subaylar askerleri kuyulardan uzaklaştırdılar.

Çağırdıkları imam kısa zamanda Mustafa'yı yıkadı; birkaç subayla on kadar asker namazını kılıp, hükûmet konağının arkasındaki mezarlığa defnettiler. Gözünden yaş eksilmeyen Adil herkes gittikten sonra bir süre daha orada kaldı; mezarın başına siyah bir taş yerleştirdi.

Nahiye Müdürü iki binbaşıyı evine kahvaltıya götürdü. Subaylar askerlere yarım ekmekle birer baş soğan dağıttılar.

Güneş bir ağaç boyu yükseldiğinde bile dehşetini duyuruyor, askerler hükûmet konağının, jandarma kışlasının, karakolun gölgesinde akşamı bekliyorlardı.

Adil, yalnız başına mahzun mahzun oturuyor; Mustafa ile geçirdiği günler, çelik çomak oynadığı çimenler, koştukları yollar gözünün önüne geldikçe yaşlarını tutamıyordu. Hele "Zeliha Teyze" dediği annesinin nasıl feryat edeceğini düşündükçe acısı derinleşiyordu.

Bacil'den de akşamüstü hareket ettiler. Adil, her adım atışında Mustafa'dan uzaklaşmanın acısını duyuyordu. Aynı mahallede doğup büyümelerine rağmen onun gerçek kişiliğini askerlikte tanımıştı. Asker ocağında ana, baba, hısım akraba olmadığından bakışlar sadece arkadaşın üzerinde yoğunlaşır, duygular ve ruhlar barışıksa hepsinin yerini alırdı. Bunun için asker arkadaşlığı başkaydı. Zeliha Teyze, onları uğurlarken nasıl da içli bir sesle "Birbirinizden ayrılmayın!" diye bağırmıştı. Kısmet olup eve dönerse, onun yüzüne hangi yürekle bakacaktı? Başka oğlu yoktu, iki kızı vardı. Kocasını yıllar önce yitirmişti, tek dayanağı Mustafa idi.

Çöl silinmeye yüz tuttuğu sırada hafif meyilli bir arazide yürüyorlardı. Arkalarında bıraktıkları kum denizi kül

rengi koyulaşırken gökyüzünde yıldızlar parlaklaşıyordu. Herkes ayrı bir âlemde yaşıyordu; kimisi annesiyle, kimisi kundaktaki yavrusuyla göz gözeydi.

Devamlı hafif meyilli yokuş çıkıyor, artan rüzgârın serinleştiğini, iklimin değiştiğini hissediyorlardı; ama bu onlar için derman olmuyordu. İyice takattan düşmüşlerdi; ne çare ki yürüyeceklerdi, başka seçenekleri yoktu.

Hacil'in biraz dışındaki kışlanın bahçesine geldiklerinde subaylar birliklerine değişik yerlerde istirahat verdiler. Gün ağarmaya başladıkça karşıdaki tepeciğe doğru uzanan ilçe ortaya çıkıyordu. Bacil'i görenin burada böyle bir şehir hayal etmesi mümkün değildi.

Kışlanın duvarına yaslanan Adil'in hayatı gözlerinin önündeydi. İki kardeştiler; küçük yaşta yetim kalmışlardı. Bir yaş büyük ağabeyi Hüseyin ondan bir yıl önce asker olmuş, Şam'a gitmişti. Nice kereler annesinin, yalnız kaldığı anlarda ağabeyinin hatırasını anarak ağladığına rastlamıştı. Kendisi de asker olunca hepten yalnız kalan annesi, artık onun için de gözyaşı döküyordur... Derin bir iç çekti; nemli bakışlarını arkalarında, güneşin alev alev yalımlarının altında titreyerek uzanan çöle çevirdi. Oradan gelmişlerdi; ne zaman döneceklerdi?

Artık gece yürüyüşüne lüzum kalmamıştı; Hacil'de bir gün dinlenip sabaha karşı yola çıktılar; sıcak bastırmadan vadiyi geçerek dağa tırmanırlarsa yol almaları kolaylaşırdı.

İklim giderek yumuşamakta, gök mavileşmekte, beliren yeşillikler hayatı müjdelemekteydi. Yedi saat kadar yürüdükten sonra önlerine çıkan vadi belki de Yemen'in en güzel bölgesiydi. Çölde kaybolan hayat burada adeta dağda taşta fışkırmaktaydı. Zümrüt gibi bezenmiş iki yamacın arasında billûru andıran bir derecik, güneşin altın rengiyle sarmaş dolaş akıyor, insanın içini okşayan hafif bir rüzgâr devamlı esiyordu.

Derenin San'a'ya doğru yamacında ağaçlar gittikçe sık-

laşıyor, çölde yanan askerler, buradaki orman havasında rahat nefes alarak yürüyorlardı. Her yerde tabiatın şen ve tükenmeyen canlılığı görünüyor, duyulan her seste, her yeşil yaprakta hayatın nabzı atıyordu. Daha önce işitmedikleri kuş cıvıltıları ormanı şenlendiriyor, bugüne dek görmedikleri değişik renkteki kuşlar daldan dala uçuşuyordu. İki maymun koşarak büyük bir ağaca tırmandı. Dalların arasında kopardıkları çığlıklarla ormanı velveleye verdiler. Yemen dağlarının maymun kaynadığını bilmeyen yeni gelen askerler korkuyla birbirlerine sokuldular.

Fasılalarla dinlenmelerine rağmen gittikçe yorgunlukları artıyordu. Atlar, katırlar ve develer de ilk günkü gibi değillerdi; canlılıklarını kaybetmişlerdi. Askerler yokuşları tırmanırken adımlarını güç atıyor, dizleri, baldırları sızlıyor; tüfekleri, teçhizatları gittikçe ağırlaşıyordu. Adil, Bacil'de gömdükleri Mustafa'dan uzaklaşıp sanki gurbette yol almıyor, gurbet onun içinde yürüyor, derinleşiyordu.

Akşam yaklaşırken dağın tepesindeki kayaların dibine kartal yuvası gibi kurulmuş Menaha ilçesine geldiler. Bir yerde kümelenen kâgir binalar vadilerde, tepelerde ağaçların, yeşilliklerin aralarına dağılmışlardı. Avlulardan bakan adamların, çocukların kılık kıyafetleri Hudeyde'de, Tehame Çölü'nde gördüklerinden tamamen farklıydı. Oradakiler incecik entari giyerlerken, buradakiler kalın elbiseleriyle soğuğa karşı temkinliydiler.

Kışlanın bahçesinde konakladılar. Tümen Kumandanı Miralay Hasip onları karşılayıp rahat bir gece geçirmeleri için bütün imkânlarını seferber etti.

Sabah erken hareket ettiler. Aralarında derin vadilerin yer aldığı, dimdik yamaçlı, sivri dağların üzerlerinde hayvanların çiğnemesiyle oluşan patikalarda tek sıra halinde yürüyor, çetin, geçit vermeyen, bıçak sırtı gibi sarp dağların birinden diğerine geçerken baş döndürücü uçurumlarla karşılaşıyorlardı. Öyle korkunç uçurumlardı ki hayvanlar

bile sık sık tehlikeyi seziyor, basacakları toprağı önce ayaklarıyla yokluyorlardı. Çoğu yerde süvariler iniyor, atları, hecinleri yedeklerine alıyorlardı. Bazı vadilerde, yamaçlarda karşılaştıkları bir arabanın geçebileceği genişlikte stabilize yol yapımı çalışmaları bu haşin dağlarda kim bilir ne zaman biterdi?

Bin bir meşâkkat ve gayretten sonra yuvarlanmak, uçurumu boylamak tehlikesi olmayan bir yola çıktılar. Püfür püfür esen rüzgârın oynaştığı dalların altında yol alıyorlardı.

Yaklaştıkları Sukulhamis'*te geceyi geçirip ertesi gün gündüz gözüyle San'a'ya gireceklerini bilmeleri enerjilerini kamçılıyordu. Bu dağlar arasında rastlanılmasına ihtimal verilmeyecek kadar derli toplu bir ilçeydi.

Akşama bir saat kala San'a karşılarına çıktı. İçinde yüksek taş binaların da yer aldığı büyücek bir şehir görünüyordu. Hacil'den beri coğrafya değişmiş olsa da Mülazım Celâleddin böyle bir görüntüyle karşılaşacağını ummuyordu. Fakat yaklaştıkça uzaktan göründüğü kadar mamur, bakımlı olmadığı anlaşılıyordu; yine de büyücek bir şehirdi. İstanbul'dan gelen subaylar, memurlar burada yaşıyorlardı; Kendisi de birkaç yılını burada geçirebilir, bir ev bulursa nişanlısı Hatice'yi nikâhına alıp yanına getirebilirdi.

Akşam karanlığı San'a'yı yutmaya hazırlanırken Yemen'deki Yedinci Kolordu Kumandanlığına ait kışlanın bahçesine geldiler. Kışla diğer yerlerde gördükleriyle mukayese edilemeyecek kadar heybetliydi. İki katlı, taştan inşa edilmiş kocaman bina Yemen evlerine benzetilmişti. Altları düz, üstleri yarım ay şeklindeki pencereleri hem az sayıda hem de küçüktü. Pencerelerin pervazlarına kollarını dayamış, tüfek çatıp, ağaçların altlarına öbek öbek oturmuş askerlerin gözleri üzerlerindeydi.

Eski askerlerin yüzleri gülüyordu; çünkü her yeni gelen

* Perşembe pazarı.

asker onlar için tezkerenin biraz daha yaklaştığını müjdeliyordu.

Yirmi üç kişi yenmişti;
bunlardan ikisi subay çocuğu idi.

Mülazim Celâleddin kiralık ev ararken Sanat Okulu Müdürü Necati Bey'le tanışmış, onun yardımıyla İstanbul'a dönen bir subayın boşalttığı katı tutmuştu. Komşu olmuşlardı; tam karşısındaki ağaçlıklı bahçede oturan Necati Bey Birecikliydi; ama kendisi Fatih'te doğmuş, çocukluk yıllarını orada geçirmiş, ilkokulu bitirdiğinde subay olan babası Yemen'e tayin edilmişti. Onu Galatasaray Sultanîsi'ne* yazdıran annesiyle babası Yemen'e gitmişlerdi. Sadece uzun yaz tatillerinde annesiyle babasının yanına gidebilirdi. Birkaç yıl sonra annesi vefat edince, babası Yemenli bir hanımla evlenmişti. Yüksek öğrenimini bitirince çalışmak için babasının bulunduğu Yemen'i tercih etti. Bir izninde Birecik'e giden babası, bir akrabasının kızı olan Aynur'u çok beğenmiş, gelin olarak getirmişti. Görücü usulüyle evlenen Necati Bey, Yemen'de mutlu bir hayat sürüyordu. Tek sıkıntısı İstanbul'dan ayrı kalmaktı. Onun gibi orada yaşamış birisiyle tanışırsa, sanki o yılları beraber paylaşmış hissine kapılır, sözü her fırsatta dünyanın incisi olarak nitelendirdiği bu şehre getirirdi.

Necati Bey, tavır ve davranışları ölçülü, ayrıntılara dikkat eden Mülazım Celâleddin'in nezaketine hayran kalmıştı. Onunla dost olmak, İstanbul'a duyduğu özlemi hiç değilse sohbetle biraz gidermek arzusuyla tekrar bir akşam yemeğinde beraber olmak istemişti. Tabiî bu defa da

* Lise.

İstanbul ağız tadına göre yemekler yapılmıştı. Yemekten sonra kahve içtiler. Necati Bey yanında duran gat demetini, Mülazım Celâleddin'e anlamlı anlamlı bakarak çözmeye başladı.

- Ümit ederim alışmışsındır.

Celâleddin gülümsedi:

- Hayır denemedim bile; ama herhalde yakında başlayacağım. İstisnasız bütün yetişkin erkeklerin çiğnemesi garip geldi. Nedir bu? Nereden temin ediyorsunuz?

- Gördüğün gibi nar ağacının filizlerine benziyor. Bu yapraklar koparıldıkça gat ağacı yeniden filiz verir. Koparılan yapraklar kurumaması için otlara sarılır. Ezilmemeleri için böyle dalların arasına konur ve demet halinde güzelce bağlanır. Yaz kış demeden her gün çarşıya getirilir ve satılır. Gatın tiryakiliği, tütün tiryakiliğinden daha zordur. Sigaranı satın alıp bir yere yığabilirsin fakat gatı her gün temin etmek zorundasın; bir sonraki güne kalırsa kurur.

- Gatı bir süre çiğneyen nargileyle devam ediyor; nargile onun tamamlayıcısı mı?

- San'alılar gat çiğnerken nargile içerler; Bedeviler ise sert dağ tütünü tercih ederler.

Necati Bey çiğnemeye hazır hale getirdiği gat yapraklarını uzattı:

- Denemek ister misin?

- Şimdilik beni affet. Her memleketin bir başka ülkede akla hayale gelmeyecek âdetlerinin bulunması ilginç değil mi?

Ağzına attığı gat yapraklarını çiğnemeye başlayan Necati Bey ona hak verdi:

- Evet, öyle; gatsız Yemen düşünülemez. Evin bu bölümüne mefreç diyoruz; büyüklüğü veya küçüklüğü sahibinin maddî durumuyla yakından ilgilidir. Mefreçler genellikle havuza karşıdır, bazılarında o kadar büyükleri vardır ki, bizimkine havuz demek için bin şahit gerekir.

Suyun fıskıye halinde fışkırıp çevresinde oturanlara ferahlık vermesi için, yemekten önce dışardaki havuzu develer veya beygirler dönerek doldururlar. Yemekten sonra, benim yaptığım gibi, gat demetini çözer çiğnemeye başlarlar. Madenî işlemeli nargileler hazırlanır, herkesin önüne birer küçük tükürük hokkası konulur. Sonra pencereler sımsıkı kapatılır. Bir yandan da kışır mangal üzerinde çemenede kaynatılır.

- Kışır nedir?

- Kışır kahve kabuğudur. Yemenliler, çekirdeğini dışarıya sattıkları kahvenin kabuğunu kaynatarak içerler. Harareti giderir. Su ihtiyaçlarının çoğunu kışırla karşıladıkları için de büyük bölümü mikroplu olan su kaynaklarını o oranda az kullanırlar. Gat çiğnenmeye başlanınca, bir süre sonra vücut gevşer, ter basar. Çiğnenen gatın ağızda yarattığı salya fazlalaşınca, önlerinde hazır duran tükürük hokkasına boşaltılır. Gatın çiğnenmesi ilkin neşe, sohbet iştiyakı verir; insan bambaşka bir iklime girer. Bu neşe, bu kabına sığmazlık bir süre sonra rehavete dönüşür; konuşmalar biter, nargile dönemi başlar, giderek gözler süzülür; düşünme, yerini hayale terk eder.

Bu sırada Necati Bey'in on yaşlarındaki oğlu Ali içeriye girdi. Celâleddin'e "Hoşgeldiniz" deyip elini öptü ve kapının yanına oturdu. Necati Bey sordu,

- Nargile içersin değil mi?

- İçebilirim.

Kapının sağ tarafında hazırlanmış bulunan nargilelerin birine köz koyup Celâleddin'in önüne getirdi. Uzattığı marpucu alan Celâleddin, İstanbul'da ve burada birkaç kere içmiş olduğu halde nargileye de bir türlü alışamamıştı; keyif almak için kendini zorlamasına rağmen ağzının fırın gibi yanmasından başka hissettiği bir şey yoktu. Necati Bey'e eşlik etmemenin kabalık olduğunu düşünerek yavaş yavaş çekmeye devam etti.

Sohbet İstanbul'a döndü; karşılıklı hatıralarını anlatırlarken Celâleddin'in zihnini buradaki isyanlar kurcalıyordu. Yollarda, kahvelerin kapılarında gördüğü sessiz sakin insanlar, kanlı olaylara sebep olacak haydutlara benzemiyorlardı. Fakat kitle psikolojisi denen bir şey vardı. Tahrikle oluşturulan ortamda halim selim kişilerin nasıl canavarlaştıklarını pek çok kitapta okumuştu. Hatta okuduğu sayfalarda ortalık durulunca, "O işleri ben mi yaptım? Nasıl bir canavarmışım!" deyip ürken, dizini döven tiplere az mı rastlamıştı? Necati Bey yıllarını burada geçirmişti, rahmetli babası subaydı; mutlaka ondan çok şey dinlemişti. Bir fırsatını bulup sözü oraya getirdi:

- Buradaki isyanlara dair çok şey okudum ve dinledim; uzun süredir burada olmadığım halde gördüğüm kadarıyla sakin ve sessiz olan Yemenlilerin, anlatılan korkunç manzaralara sebep olabilecek hadiselere karışabildiklerini tahayyül edemiyorum. İsyanlar neden çıkıyor? Ne istiyorlar?

- Yemen halkı genellikle saf ve temizdir. Dünyada olup bitenlerden fazla haberleri yoktur. San'a'da ve bilhassa ülkenin dağlık kesiminde çoğunlukla Zeydîye mezhebi mensupları yaşar. Bunların inancına göre, başlarındaki imam aynı zamanda devlet başkanı da olmalıdır. Böyle bir inancın nereden çıktığını sorgulamayı düşünmezler; sadece inanırlar. Hindistan'ı Avrupa'ya bağlayan deniz yolunun üzerinde bulunmakla burası stratejik önem arz ediyor. Süveyş Kanalı açılınca, Babü'l-Mendep Boğazı'nın, Kızıldeniz'in önemi daha da arttı. Osmanlı'nın Yemen'i elinde tutması, bu bölgelerde gözü olanları rahatsız ediyor. Akla hayale gelmez yalanlarla, halkın cahilliğinden de faydalanarak Zeydîleri kışkırtıyorlar. Bizim hatamızdan kaynaklanan bazı sebepler de bunlara eklenince, bir kıvılcımla ortalık tutuşuyor. Bir zamanlar İngilizlerin teşvikiyle Seyyid Kasım kendisini mehdî ilân etmiş, Seyyid Yahya'yı mehdî vezirliğine getirmiş. Halkta taraftar da bulmuş. Bu

isyan bastırılınca halkı Fakih Muhammed El-Hittacı'nın mehdiliğine, Zenci Abdullah'ın da onun bayraktarı olduğuna inandırmışlar.

- Bizimkilerin ne gibi hataları oluyor?

- Hacı Raşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a* adlı kitabında pek çok olay naklediyor. Savaş hali, cinnet halidir. Paşa, Hızır Kaptan adında bir yeniçeri ağasından bahsediyor. Hızır Kaptan'ın birlikleriyle İmam'ın birlikleri savaşa tutuşmuşlar. İmam yenilmiş; Hızır Kaptan, devrin sadrazamı Koca Sinan Paşa'ya hediye olarak iki deve yükü insan başı göndermiş. Bir süre sonraki savaşta Hızır Kaptan yenilmiş. Asiler de ne Hızır Kaptan'ı ne de bir tane askerini bırakmışlar. O kitapta Paşa, bir de Bonapart Mustafa Paşa'dan söz ediyor. Sima olarak mı, askerî dehasının mı Napolyon'a benzediğini bilmiyorum. Çok yaman bir asker, biraz da kaçık olduğu kesin. Burada giriştiği savaşların birinde feci şekilde yenilmiş. Elindeki tabancayla kendini koruyarak Beytül Fakih tarafına giderken atından düşmüş. Ağzının köpürdüğünü gören yanındakiler su içmesini teklif etmişler. O "Ecelim geldi, suyu başıma dökün, içmeyeceğim." demiş ve başına suyu dökerlerken ölmüş. Burası Yemen, ne dramatik, ne ilginç sahneler yaşanmış.

Necati Bey gatını çiğnemiş, tükürük hokkasını da doldurmuştu. Nargilesini fokurdatırken bakışları mayhoştu. Bu duruma gelenler konuşmayı sevmez, kendi âlemlerine dalmak isterlerdi. Fakat Mülazım Celâleddin'e davetini ısrarla kabul ettirmişti; ona karşı bir kabalık yaparsa, bir daha davet etmeye yüzü tutmazdı. Aklına bir kurtuluş gibi babasının hatıra defteri geldi.

- Rahmetli babam binbaşıydı; son isyanın bastırılmasında görev aldı; soğuklarda hastalanıp emekli oldu. Tuttuğu notlar isyanı, getirdiği açlığı, ölümleri ayrıntılı bir şekilde gözler önüne seriyor. Okumak ister misin?

- Memnuniyetle.

Necati Bey kalktı duvardaki dolaptan defteri alıp uzattı; Celâleddin eline aldığı defterin kapağını açtı. İlk sayfasında "1322-1323* isyanına Dair Hatıralarım." başlığı vardı. Sayfalarca devam ediyordu. Dikkatle okumaya başladı.

"…23. Ş. 1322'de** sabaha karşı San'a'nın kuzey batısında, beş saatlik mesafede bulunan İra'da isyanın başladığı haberi geldi. Tevfik Paşa, benim de bünyesinde tabur kumandanı olarak görev yaptığım Miralay Ali Said Bey'in kumandasındaki Otuzdokuzuncu Tümeni, Kaymakam Seyfi Bey'in emrindeki taburla takviye ederek isyancıların üzerine gönderdi. Durum oldukça vahimdi; bir an önce müdahale edebilmek amacıyla normal yollardan değil de patikalardan gideceğimiz için topları götürmemiz mümkün olmadı. Fırtınalı havada, çamurla boğuşarak sarp dağları aştığımızdan çok güç mesafe alıyorduk. Dikkatli, tedbirli ilerlememize rağmen, kayalık bir vadiye geldiğimizde değişik yerlere akıllıca mevzilenmiş, ateş gücü yüksek bir pusuyla karşılaştık. Süratle hareket ettiğimiz halde epeyce şehit verdik. Yağmurun altında, balçığın içinde günlerce mücadele ettik. Aşırı soğuklarda ince elbiseli, yırtık potinli, pek çoğu çarıklı askerlerimizin gözyaşartıcı gayretleriyle, ancak metre metre yol alabiliyorduk. Mermimiz azalınca hücum etmiyor, savunmada kalıyorduk, zira San'a'dan oraya ikmal zor yapılıyordu; o kadar askere sırtta mermi, yiyecek yetiştirmek kolay mıydı?

Zirve mevkilere gelmek ihtirasıyla yanıp tutuşan Tevfik Paşa, isyanı bütün fecaatiyle İstanbul'a intikal ettirerek yardım istemiyordu. Onun bu tutumu isyanın yayılmasını arzuladığı, büyük bir isyanı bastırmakla Erkan-ı Harbiye'nin***, Hükûmetin, hatta Padişah'ın gözüne girmeyi düşündüğü şeklinde yorumlanıyordu. Bunlar sadece dediko-

* 1904-1905
** 1 Kasım 1904.
*** Genelkurmay

du da olabilir, bizler için meçhûl; fakat yeteri kadar dirayet sahibi olmadığı, olayın vehametini kavrayamadığı kesindi. Çünkü biraz dikkatli bakan, hazırlıkların yapıldığını rahatlıkla görebilirdi. Yemen'in her yerinde, bilhassa San'a'nın çevresindeki yollarda Bedevî kervanları normalin üzerinde sıklaşmıştı. Günler geçtikçe hazırlıkların yapıldığına dair değişik yerlerden ihbar alınmasına rağmen ne hikmetse Paşa ve diğer yetkililer herhangi bir tedbire başvurmak ihtiyacı duymadılar.

Bu sırada İstanbul'dan Hudeyde'ye makarna ve şehriye gibi yiyecekler taşıyan bir kervan gelmişti. İsyan, üzerine gidilen bölgede değil de, diğer yerlerde yayılıyor, köy köy güneye iniyordu. Yol kapandığı için kervan ancak Menaha'ya kadar gelebilmişti. San'a'da kıtlık belirtileri görülünce Tevfik Paşa, Miralay* Ali Said Bey'e, orada durumu koruyabilecek kadar kuvvet bırakıp, Menaha'daki erzakı San'a'ya götürmesini emretti. Bu bir anlamda isyancıların gemini gevşetmek, yayılmalarına imkân hazırlamaktı. Tecrübeli, koskoca Paşa bunu nasıl görmezdi?

İra'ya hakim olan asiler San'a'nın iki saatlik kuzeyine düşen Cedir köyü'nü de 17 Teşrin-i sanide** ele geçirince, Tevfik Paşa'nın etekleri tutuştu; Miralay Ali Said Bey'den tehlikeyi bertaraf edebilecek kadar bir kuvveti o tarafa sevk etmesini istedi. Ali Said Bey de, Yüzbaşı Rüştü Bey'in bölüğünü emrinde tutarak, arta kalan birliklerimle beni üzerlerine gönderdi.

Bir tepede sessizce yol alıyorduk. Dolunaylı bir gece olmasına rağmen, soluk mavi göğün doğusunda beyaz renkli, ince, uzun bir bulut asılıydı. Batıda ise kül yığınını andıran bulutlar kaynayarak kuzeye doğru yürüyordu. Sola bakınca tepelerin arasındaki vadiler derinleşiyor, ta uzaktaki ova fizik ötesi bir manaya bürünerek titriyordu. Sağ tarafı-

* Albay
** Kasım

mızda sarp ve gamlı dağlar uzayıp gidiyordu. Çok geçmeden ay ve yıldızlar koyu bir bakır renginde boğuldular. Biz, gecenin koynunda tedirgin bir ruhla engebeleri aşıyorduk. Yolumuzun üzerinde elli kadar Suriyeli Arap'tan oluşan bir jandarma kuvvetimizin bulunduğunu biliyorduk. Bu birlikle temasa geçince, o civarda ne olup bittiğini daha iyi anlayacaktık. Onlara yaklaştığımızı tahmin ettiğimiz bir sırada ateşle karşılaştık. Bağırarak parolayı söyledik; ama aldıran yoktu, ateş artarak devam ediyordu. Biz de mecburen yere uzanıp ateşe başladık. Birbirlerine bağırışlarından ve yoğun tüfek seslerinden büyücek bir grupla karşılaştığımız anlaşılıyordu.

Gün ağarmaya yüz tutunca, jandarmalar tek tük gözümüze çarpmaya başladı; büyük bir isyancı grubuyla bizleri hedef alarak tetik çekiyorlardı. Bulunduğumuz mevki bir düzlüktü; sağdaki soldaki sıçramalardan bizi kuşatmaya çalıştıklarını anlamıştık. Mümkün olduğu kadar az kayıp vererek yüz metre kadar gerimizdeki tepeciğe çekilmek mecburiyetindeydik. Ben takımımla orada kalarak ateş etmeye devam ettim; sürünerek tepeciğe çıkan birliklerin ateşe başlamasıyla, biz de kurşunların perdesinde sürünerek geri çekildik. Bütün dikkatimize rağmen altı şehit verdik; üçü ağır olmak üzere on bir de yaralımız vardı. Onları balçığın içinde taşımak güçlüğümüzü artırıyordu. Çekildiğimiz tepecikte tutunamadık; çünkü devamlı doğudan yardım alıyorlardı. Bizim yardımımıza gelen yoktu; tek çaremiz çekilmekti. Kademeli bir şekilde terk ettiğimiz yerleri ele geçiriyor, San'a'ya doğru ilerliyorlardı.

Kuzeybatımızda kalan birliklerle bağlantı sağlayamamıştık; belki çekildiğimizden de habersizdiler. Cirof köyünde tutunabileceğimize dair içimde bir ümit taşıyordum. Bütün gayretlerimize rağmen ne yazık ki orada da tutanamadık. Cirof'u ele geçiren asiler, rahatça San'a'nın dış mahallelerine dayandılar. Biz de San'a'yı kuzey kesi-

minde savunanlarla buluşmuş olduk. Katliam yapabilecekleri endişesiyle onları San'a'ya sokmamakta kararlıydık; fakat şartlarımız çok kötüydü: Dağ rüzgârları askerlerimizin kemiklerini sızlatıyordu; haftalardan beri bir kere doğru dürüst doymamışlardı. Her şeye rağmen direnecektik, başka çaremiz yoktu.

Her an San'a düşebileceği için vilâyet ve kolordu merkezleri Menaha'ya taşındı. Bazı yetkililer ve kıymetli evraklar değişik yollardan, çok büyük gizlilikle oraya intikal ettirildi. Menaha ve çevresinde oturan Mekatıl denilen Rafizîler, her zaman olduğu gibi İmam'a karşı Osmanlı'ya sadıktılar.

Ocak ayında ambarlar tamamen boşaldı; halktan hububat temin edilemiyor, subaylara ve erlere ekmek verilemiyordu. Burada isyan hayatın bir parçası telâkki edildiği için, Allah'a şükür ki aileler temkinli idi; ama yiyeceklerinin onlara ne kadar yeteceği meçhûldu. Üç beş hafta zarfında bahçelerde yetiştirilen havuç, pancar ve benzeri ürünler de bitti. Gün be gün açlık bir kâbus gibi San'a'ya çöküyordu.

Durumun vahametini tahmin eden Miralay Ali Said Bey, bir kumandanın yapması gereken her şeyi yapıyor, fakat birlikleri San'a'ya doğru ilerleyemiyordu. Vadilerde, bilhassa dar boğazlarda pusulara düşüyor, kayalıkların aralarına, yar başlarına serpilmiş asiler tarafından ateş altına alınıyor, çok kayıp veriyorlardı. Kıtlığın arttığı San'a'da her gün birkaç kişi açlıktan ruhunu teslim ediyordu.

Gittikçe imkânsızlıklarımız arttığından San'a'nın doğusundaki savunma şartlarımız da ağırlaşıyordu. Bıçak gibi keskin soğukta, buzlu rüzgârlarda incecik, yırtık elbiselerin içinde görev yapan askerlerimiz öksürdükçe yerleri anlaşılıyor, asilerin kurşunlarına, bombalarına hedef oluyorlardı. Uzun zamandan beri yeterince beslenememeleri de dirençlerini azaltıyor, yakalandıkları hastalıkların pençesinde can veriyorlardı. Öylesine yoğun, öylesine burun

buruna bir mücadele içindeydik ki, sıhhiyelerimiz ancak karanlık bastıktan sonra siperlerdeki cesetleri toplayıp, elbiseleriyle toplu mezarlara defnediyorlardı.

Zilkade* ayının sonlarına doğru asilerin hücumlarının azalmasından bir şeyler olduğunu anlıyorduk. Bazen tüfek atışları sıklaşıyor, saatlerce sürüyordu; ama sesler bizim cephemizden değil, başka yerlerden geliyordu. İlk günler sebebini bir türlü çözemiyorduk; Hicaz'dan Arif Hikmet Paşa'nın yardımımıza geldiğini nereden bilirdik? San'a'yı kuşatan asi kuvvetlerin bir kısmı onun üzerine gitmeye mecbur kaldığından biraz rahatladık, moral bakımından da güçlendik; fakat açlık bizi perişan ediyordu, bir askere dağıtılan yiyecekle ancak bir çocuk doyabilirdi; sivil halkın durumu ise hepten içler acısıydı. Evlerden yükselen çocuk çığlıkları yüreklerimizi dağlıyordu. Açlıktan ölenlerin sayısı gün geçtikçe artıyordu.

Arif Hikmet Paşa bir an önce yetişebilmek için topçu kuvvetlerini getirmemişti; piyadeler de bütün fedakârlıklarına rağmen asileri yarıp San'a'ya giremiyorlardı. Arkalarında erzak kervanı yoksa, girmeleri sonucu pek fazla değiştirmezdi. Bizlerin, bilhassa sivil halkın Bedevî cembiyeleriyle boğazlanmasını önlerdi; ama açlıktan ölüm bütün hızıyla, hatta artarak devam edecekti. Ancak doğu ve kuzey doğu kesimindeki asi birliklerini tamamen imha edebilirsek, belki bazı köylerden yiyecek temin etmenin imkânına kavuşabilirdik. O yönlerdeki köylerde asilerin yiyecek bırakacakları da çok şüpheliydi.

Olağanüstü çabalarımıza rağmen askerî bakımdan durumumuz her gün biraz daha kötüleşiyordu. Arif Hikmet Paşa'nın kumanda ettiği birlikler San'a'nın kuzeydoğusunda, Miralay Ali Said Bey'in emrindekiler ise Menaha taraflarındaydı; birbirleriyle yardımlaşamıyorlar, aradaki köyler bir bir düşüyordu. Biz ise batıdan uzanan çizginin devamı

* Şubat

gibi San'a'nın kuzeyindeydik. Arif Hikmet Paşa'nın kuvvetleriyle aramızda doğudan devamlı beslenen asiler vardı.

San'a'nın doğu cephesini savunan askerlerimiz 7 Nisan'da artık dayanamayacaklarını anlayınca, kuzeye, bizim yanımıza çekildiler. Böylece önleri açılan asiler rahatça San'a'ya girdiler. Fakat Birulâzep şeyhi Hüseyin Zühre şehrin kuzey bölümüne hâkimdi; buranın güvenliğini sağlayacağına dair İmam Yahya'ya güvence verdi. İmam Yahya'nın durumu kritikti; Hüseyin Zühre'yi de karşısına almamak için bu bölgenin yönetimini ona bıraktı. San'a'da kalan sivil Türkler, İmam Yahya'dan çekinen Sünnî Yemenliler, o bölgeye, Şeyh Hüseyin Zühre'nin kanatları altına sığındılar. Şehirde yiyecek kalmadığından çoluk çocuk, ihtiyar, kadın Zeydîler de çevre köylerdeki hısım akrabalarının veya tanıdıklarının yanlarına yerleştiler.

İmam Yahya hükûmet konağına, birlikleri kışlalarımıza yerleşti. Kumanda kademesindeki elemanlarının askerî bilgileri pek yabana atılamazdı. Ellerindeki imkânları değerlendirerek San'a'da bize karşı tahkimat yaptılar. Güney ve doğumuzda olduğu gibi, Arif Hikmet Paşa'nın birlikleriyle bizim aramızda yine asiler bulunuyordu. Burada bir hesaplaşmanın olacağı kesindi; böyle bir durum uzun süre devam etmezdi. Değişik vilayetlerden çok kötü haberler alıyorduk; ama Ravza'ya dair şayialar diğerlerinden de kahrediciydi.

O sırada, daha önceleri Irak'ta görev yapan "Tatar" lâkabıyla ünlü Müşir Ahmed Fevzi Paşa'nın Yemen'deki bütün kuvvetlerin başına tayin edildiğini duyunca rahat bir nefes aldık. Hem dirayetliydi, hem de Yemen'i gayet iyi tanıyordu. Burada kurmay başkanı olarak bulunduğu yıllarda zamanının neredeyse tamamını sahada geçirmiş; her kabilenin bölgesini, mevcudunu, silâhlı kuvvetini, yaşayış tarzını, birbirleriyle dostluk ve düşmanlıklarını sebepleriyle tespit etmişti.

Gelip Hudeyde'de göreve başlamış, Hudeyde'nin çevresinde ve Tehame'nin çeşitli yerlerinde yüz on dört tabur toplamış, harekete geçmeden önce bu kuvveti uzunca bir süre o mıntıkalarda bekletmiş. Elde her yeri yıkıp geçmeye yetecek kadar kuvvet varken, Tehame'nin bunaltıcı sıcağında bekletilmekten usanan bazı yüksek rütbeli subaylar, "Burada ne duruyoruz? Kumandan Paşa nargile içmekle vakit geçiriyor; hareket emrini versin, üst tarafını bize bıraksın." diye homurdanıyorlarmış. Bunlardan mutlaka haberdar olan Ahmed Fevzi Paşa hiç istifini bozmamış, kimsenin fark etmediği çalışmasını sürdürmüş. Nihayet hareket emrini vermiş. Birlikler temkinli ve tedbirli bir şekilde San'a'ya doğru ilerlemeye başlamışlar. Günlerce hücuma uğramamışlar. Büyük çarpışma bekledikleri Matar, Haşıt, Bekil kabilelerinin bulundukları bölgelerde gösteri ateşinden başka bir şeyle karşılaşmayınca, Müşir Ahmed Fevzi Paşa'nın kayıp vermemek için geceleri kabile şeyhleriyle ve Şeyh'u'l-Meşayihle görüştüğünü, onları herhangi bir şekilde etkisiz duruma getirdiğini anlamışlar; bütün subay ve erler Kumandan Paşa'yı bir kere daha takdir etmişler. Menaha'nın biraz ilerisinde Miralay Ali Said Bey'in emrindeki askerlere ve San'a'ya götürmek istedikleri erzak kervanına yetişmişler ve yola beraber devam etmişler. Yalnız pusuya çok elverişli olan Sinan Paşa ile Sukulhamis arasındaki daracık ve uzun bir koridoru andıran Beva Boğazı ile Yazıl mevkiinde tedbire başvurmak gereğini duymuşlar.

Öncü birlikleri Beva Boğazı'na gelince, akşam karanlığı basmak üzereymiş. Boğaz'a hâkim tepelere ateş etmişler; kuytulara, kayaların aralarına birkaç bomba fırlatmışlar; alevler yükselip kaybolmuş. "Pusu kurulsaydı, karşılık verirlerdi." diye düşünerek yola devam etmişler. Boğaz kilometrelerce uzunlukta olduğundan asiler pusuyu tepelere yaymışlar, köprünün çeşitli yerlerine, vadilere mevzilenmişler, askerî birliklerin, kervanın tamamı önlerine gelin-

ceye kadar ateş etmemeye karar vermişler. Askerî birlikler, bir kısmı boğaza girerken diğerleri dışarıda kalacak şekilde aralarında uzun boşluklar bırakarak, bir pusuya düşülmesi halinde diğer birliklerin pusunun dışında kalmaları hesap edilerek ilerlemeye devam ediyorlarmış. En öndeki iki takımın ardından, on beş yirmi civarında deve ve katırdan oluşan bir kervancık yol alıyormuş. Bunlar Beva Boğazı'nı geçip, Yazıl köprüsüne gelince, çevredeki tepelerden, taş aralarından ateş başlamış. Öndeki kafile hücuma uğrayınca, onları takip edenler paniğe kapılmışlar; ürken develer, katırlar birbirine girmiş, orası mahşer yerine dönmüş. Böyle bir baskın ihtimaline karşı, köprünün Hudeyde tarafında mevzilenmiş nişancılarımız, askerlerimizi, kervanımızı kurşun yağmuruna tutanları uzaktan uzağa avlamaya başlamışlar. Birkaç deve, katır yere yuvarlanmış; kan içinde bacak sallayıp böğürüyorlarmış. San'a' ya doğru uzanan tepelerin çeşitli yerlerine ateş yayılınca, kumandanlarımız büyük bir kuvvetle karşı karşıya olduklarını anlamışlar. Geriden gelenleri durdurmuşlar; yoğun bir ateşle karşılarındakini baskı altına alarak öndekilerden kurtarabildiklerini geriye sevk etmişler. Karanlık bastırınca kimin nereye attığı belli olmadığından silâhlar susmuş. Boğaz'da katmerleşen koyuluğun örtüsünden yararlanarak köprüde, çevresinde şehit olanları toplamışlar, bir gürgen ağacının dibine kazdıkları büyük bir mezara gömmüşler. Yaralı develeri, katırları geri almışlar; ölenlerin yüklerini de diğerlerine dağıtmışlar.

Müşir Ahmed Fevzi Paşa, savunma güvenliğini sağladıktan sonra, arkadan gelen topların bir an önce öne sürülmelerini emretmiş. Onlar topları beklerken, bizim bölgemizde kumandayı ele alan Muhyiddin Paşa, Müşir Ahmed Fevzi Paşa'nın ihtiyacı olabilir düşüncesiyle riski göze alarak taburumun da içinde bulunduğu bazı birlikleri o yöne sevk etti. Kuzeyimizde Mihrali Bey'in alayı, Of

ve Atina'*nın gönüllü taburları hareket ediyorlardı. Zaman zaman tepelerde, vadilerde uzaktan uzağa birbirimizi gördükçe adı dillerde dolaşan Mihrali Bey'le karşılaşabilmenin heyecanını da duyuyordum. Yazıl mevkiine yaklaştığımızda bizi fark eden İmam Yahya'nın kuvvetleri kuşatılacaklarını anlayınca, kuzeye doğru çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Onlara daha yakın bulunduklarından Mihrali Bey'in alayı, Of ve Atina gönüllü taburları üzerlerine yürüdüler. Engebeli arazide korkunç bir savaş başladı. Onlar savaşarak çekilmek istiyor, bizimkiler fırsat vermemeye çalışıyorlardı. Akşam karanlığı vadilerde yuvalanıp tepelere doğru tırmanırken savaş alabildiğine kızıştı. Bulanık bir geceydi; bir tane yıldız ışıldamıyordu; karanlıktan faydalanarak asi kuvvetler kayboldular. Ertesi gün arkalarında, Beyt-i Selâm Şeyhi'nin de aralarında bulunduğu pek çok ceset bıraktıkları anlaşıldı.

San'a'ya hareket ettik; bu bölgedeki asilerin güçsüz kaldıklarının farkındaydık, ama temkini elden bırakmıyorduk. Birkaç yerde küçük baskınlara uğradıysak da ciddi kayıp vermedik. Kuvvet üstünlüğümüzü iyi kullanarak pek çoğunu imha ettik.

Müşir Ahmed Fevzi Paşa'nın başında bulunduğu birlikler, bizimkiler, Mihrali Bey'in emrindeki Sivas Hamidiye Alayı, Of ve Atina gönüllü taburları, erzakları taşıyan büyük bir kervan San'a'nın kapısına dayandık. Önümüzde asilerin durmasına imkân yoktu; fakat Müşir Ahmed Fevzi Paşa fazla kan akmasını istemiyordu.

Ağustos ayının 17'si olmasına rağmen yağmurlu ve soğuk bir geceydi. Mahfak vadilerinden itibaren yükselen dağlar tamamen çıplak ve yalçın kayalardan oluştuğu için gecenin sert rüzgârları bilhassa yazlık elbiseli askerleri perişan ediyordu. Zaten bu bölgede görev yapan askerler Menaha'da tarlalarda ve sel yataklarındaki çadırlarda yaşa-

* Pazar.

dıklarından hastalık orada onları yakalamış ve kayıp vermeye başlamışlardı. Öndeki birliklerde görev yapan Kolağası* Tevfik Efendi daha önce San'a'da yıllarca bulunduğu için buraları gayet iyi biliyor, ileri gelen insanları tanıyordu. O gece sura bir gölge gibi sessiz, tek başına tırmandı; gizlice Birulâzep şeyhi Hüseyin Zühre'nin evine gitti ve kimse görmeden onu getirdi. Muhyiddin Paşa ile Şeyh Hüseyin Zühre'nin anlaşması üzerine Tevfik Efendi yanına yeteri kadar asker alıp Vesim Efendi'ye ait bir bahçenin yakınından Birulâzep'e girdi. Kazma, kürek, çekiçle sabaha kadar çalışarak surda açtıkları büyük bir gedikten bazı birlikler Birulâzep'in Bab-ı Belâğa bölümüne sızdılar. Gün ağarırken düzenli kuvvetleri arkalarında gören asiler şaşırdılar; savaş başladı. Yahudi kapısında ve oradan itibaren doğuya doğru devam eden surda savunma yapan asilerin arkasını çevirdiler; hatta Rum kapısı ve o taraftaki surları savunanlar da kendileri için düzenli kuvvetlerin tehlike oluşturduğundan ürktülerse de bölgelerini akşam karanlığına kadar metanetle savundular. Onları desteklemek amacıyla gece karanlığından yararlanarak kuzeydoğudaki İmam Yahya'nın kuvvetlerinde sur içine doğru bir hareketlenme sezilince, Muhyiddin Paşa önlerini kesmek için atik davrandı. Hemen bombacılar basit siperlere sıralandılar; tüfekle destek verecekler de sağ ve sollarında yer aldılar. Nefeslerini tutmuş bekliyor, bakışlarını karşılarında peydahlanacak karaltılarda, çekecekleri pimlerde dolaştırıyorlardı. "Hazır olun!" sinyali geldi; "Ateş!" emriyle pimleri çektiler, bombaları fırlattılar. Alevler arasında yer gök inlerken piyadeler tetik çekip, boş kovanları fırlatmaya başladılar. Neye uğradıklarını anlamayan asilerin şaşkınlıklarından istifade ederek, değişik yerlerden hücuma kalktılar. Bu anda diğer tarafta bulunan Arif Hikmet Paşa'nın emrindeki kuvvetler de yoğun bir ateşle taarruza geçince, iki ateş arasında

* Önyüzbaşı.

kalan asiler selâmeti doğudaki dağlara kaçmakta buldular. Muhyiddin Paşa'nın emrindeki kuvvetlerle Arif Hikmet Paşa'nın birleşmesiyle o taraftan San'a'ya girişlerin önüne bir duvar çekilmiş oldu.

Bekledikleri yardım gelmeyince asiler Birulâzep kısmındaki dış surun savunmasını terk ettiler, ama iç suru kararlılıkla savunmaya devam ediyorlardı. Kovan ve mantelli toplarla bu surları dövmeye başladık. Biz on kadar subay, iç surun dışında kalan boş bir eve girdik; camlardan Şerare Meydanı'nı karargâh haline getiren asileri rahatça seyredebiliyorduk. Asilerin iç surun mazgallarından şiddetli ateşi yüzünden akşamı beklemek zorunda kalan birliklerimiz; karanlık iyice çökünce Şuub Kapısı ile Hastahane Kapısı arasındaki surlara bahçelerdeki ağaçların sık oluşundan, sağa sola serpilmiş evlerden yararlanarak yaklaşmakta güçlük çekmedilerse de iç surlar burada gayet kalın ve yüksek yapıldığından ne delebildiler ne de üzerlerinden atlayabildiler. Ertesi gün sabahtan akşama kadar surun iki tarafından karşılıklı top düellosu yapıldı. Karanlık çökünce ateş sona erdi; gece saat bir buçuk sularında Sebe Kapısı'na yakın bir yerden askerlerimiz bir gedik açıp içeriye daldılar.

Fakat şehirde tam bir sükûnet vardı; pusuya düşeceğimizden endişe ettik, çevreyi dikkatle taradık; kimseler yoktu. 19 Ağustos Padişah'ın cülus yıl dönümüydü; başarımızı mutlu bir günde İstanbul'a ulaştırmanın heyecanını duyuyorduk. San'a'yı ele geçirmiştik, ama şehirde hasta ve yaralılardan başka kimse kalmamıştı. Şerare Meydanı'nı, sokakları bomboş görmek insana ürküntü veriyordu.

Birulâzep'e yakın köylerdeki hısım akrabalarına sığınanlar, Nukum Dağı'nın arkasındaki vadiye gizlenenler evlerine dönünce ortalık şenlendi. Askerî birliklerimizin, Sivas'tan gelen Mihrali Bey'in Hamidiye Alayı'nın, Ali Şerif Efendi'nin kumandasındaki Mapavri*, Mustafa Efendi'nin

* Çayeli

emrindeki Polathane*, başında Hamdi Efendi'nin bulunduğu Sürmene gönüllü taburlarının üç yüz elli deveden, pek çok katır ve attan oluşan erzak taşıyan kervanla San'a'ya girmeleri sevinç çığlıkları ve gözyaşlarıyla karşılandı. Halktaki coşku kısa sürede biteceğe benzemiyordu.

İsyan San'a'nın güneyindeki Maber'e de yayılmış, pek çok köy asilerin eline geçmişti. Maber normal yürüyüşle San'a'ya dokuz on saat mesafedeydi. İsyan patlak verince, memur ve subay aileleri askerî birliklerin korumasında San'a'ya getirilmek istenmiş, fakat yoldayken asiler tarafından kuşatılmışlardı. On bir bölük askerimiz sivil halkı gece gündüz cansipârane bir gayretle koruyorlardı; kendilerinden çok kalabalık düşmana karşı ne zamana kadar direnecekleri meçhuldü. Durumları aciliyet gerektiriyordu. Aylardan beri kadın erkek, çoluk çocuk fundalıklarda, tepelerde, vadilerde çığlık atan rüzgârlarda titremiş, yağmurları iliklerinde hissetmiş, kir pas içinde yoğrulan bu zavallılar âdeta insanlıktan çıkmışlar. İçinde bulundukları ağır şartlar pek çok çocuğu, ihtiyarı, hatta genci alıp götürmüş. Onların definleri, ölümleri kadar acıklıymış... Ne kefenleri varmış, ne de doğru dürüst mezar yapacak tahtaları... Allah'a şükür temkinli davranıp uzun zaman yetecek kadar yiyeceklerini, giyeceklerini yanlarına almışlar, kervanlarını mümkün olduğu kadar yüklemişler. Kuşatılınca savunmaya çekilmişler; ilerleyemedikleri halde asileri de kendilerine yaklaştırmamışlar, mermileri sınırlı sayıda olduğu için ancak tehlikenin çok yakın olduğu anlarda silahlarına başvurmuşlar.

Otuz dokuzuncu Tümenin kumandanı Miralay Ali Said Bey'in emrine iki tabur kaydırıldı; Sivas'tan gelen Mihrali Bey'in Hamidiye Alayı da yanında yer aldı. Gözü kara insanlardan oluşan bu alayın ünü çok yaygındı. Kısa süre önce Irak'ta büyük bir isyanın bastırılmasında önemli rol

* Akçaabat

oynadığından cepheye intikali askerimize moral vermişti. Bunların yanı sıra Hafız Osman Efendi kumandasındaki gönüllü Atina taburu, İbrahim Efendi kumandasındaki Rize taburu ve diğer gönüllü memleket taburları harekete katıldılar. Ben de taburumun başındaydım. Sessizce ve arazinin imkânlarını iyi kullanarak yaklaşıp, aynı anda değişik yerlerden gerçekleştirdiğimiz bir gece baskınıyla kuşatmayı kırarak sivil halkı ve oradaki birlikleri hayata kavuşturduk. Bizim de kaybımız oldu ama ani baskınla gafil avladığımız asilerin cesetleri tepeleri, vadileri doldurdu.

San'a'ya dönerken güneyimizde yol alan Hamidiye Alayı'na mensup bir grup süvariyle birbirimize çok yaklaştık. En önde, bir atın üzerinde, orta boylu olduğu anlaşılan sert mizaçlı birisi vardı. Yanımdaki Yüzbaşı Sami "İşte ünlü Mihrali Bey, şu kır ata binmiş adamdır." dedi. Yüreğimden kıvılcımlanan tatlı bir ılıklık bütün vücudumu sardı. "Adı çok duyulanları, yaptıkları dilden dile dolaşanları bambaşka tahayyül ediyor ve onları hayalimize sığdıramıyoruz. Halbuki onlar da bizim gibi insan; pozisyonları gereği çok iş yaptıkları zannedilebilir, hatta yapabilirler de; bunları niçin büyütüyoruz?" sorusu zihnimi kurcalarken bile gözlerimi ondan alamıyordum. Başında kara bir papak bulunan esmer çehreli, burnu az kavisli, dik duruşlu, ince bıyıklı, şakak kemikleri belli olacak kadar zayıf bir insandı. Kısa bir süre sonra güneye kayarak bizden uzaklaştılar.

Dağlık, kayalık patikalarda çok güç şartlarda yol alıyorduk. Her an uğrayabileceğimiz bir baskına hazır olmak da güçlüğümüzü artırıyordu. Buraları iyi tanıyan er ve subaylar en önde gidiyorlardı. Karşımıza dar bir vadi, fundalık veya kayalık çıkınca askerleri durduruyor, şüpheli olabileceğini düşündüğümüz yerleri ateş altına alıyor, ancak herhangi bir pusu belirtisi olmadığına kanaat getirince hareket ediyor, dereleri, tepeleri aşıyorduk.

Asilerin elinde bir tek Ravza kalmıştı; San'a'ya dönün-

ce, orayı kuşatmak için vakit kaybetmeden yola çıktık. Batı tarafımızda birkaç kılavuz subayla takviye edilmiş Mihrali Bey'in alayı, diğer vilâyet ve kazaların gönüllü taburları yürüyorlardı. Dağlarda kılıç gibi keskin soğuk kol geziyor, doruklarda kolan vuran rüzgârın çarptığı sık ormanlar acı çeken bir hastayı andırırcasına inliyorlardı. Yorgunluk askerimizde takat bırakmamıştı; pek çoğunun üzerinde Tehame Çölü'nde giyilen yazlık elbise vardı, onlar da genellikle yırtık ve yamalıydı. Ekserisinin ayaklarındaki çarıkların yarısı yoktu. Askerlerimiz asilerin mermilerinden çok soğuktan, açlıktan kırılıyorlardı. Eli yüzü morarmış, avurtları çökmüş Mehmedçiklerin arasında sağlıklı bir çehre görmek zordu. Ama Ravza'yı bir an önce kurtarmalıydık. Çoluk çocuk, ihtiyar, kadın uzun zamandan beri ölümle burun buruna yaşıyorlardı; her an dirençleri kırılabilir, kanlı cembiyeler tarafından doğranabilirlerdi.

Akşam karanlığı basarken batımızda bulunan Mihrali Bey'in Hamidiye Alayı ve diğer gönüllü memleket taburlarıyla kuzeydoğu yönüne yol alıyor, pusuya düşme ihtimalini devamlı göz önünde bulunduruyorduk. Arif Hikmet Paşa'nın bizi takviye eden kuvvetleri de arkamızdan geliyordu.

Ravza'ya yaklaştıkça birliklerimiz yarım ay oluşturmaya başladılar; asileri kıskaca alınca iki uç daralacaktı. İlk vuruşta ölümcül bir darbe indirebilmek için askerimizi dinlendirmeli, toplarımızı beklemeliydik. Tam hazırlık yapmadan hücum etmekle çok kayıp verirdik; çünkü Ravza'nın çevresindeki tepelere düzensiz bir ordudan beklenmeyecek kadar akıllıca mevzilenmişlerdi. Yalnız oraya intikal edecek yeni asi kuvvetlerini engellemeliydik. Onlara görünmeyecek kadar uzakta kaldık; yıldırım hızıyla yapılacak bir karşı hücumu göğüslemek için de çeşitli yerlerde kademeli bir tarzda siperler kazdık; ikmal yollarına hâkim tepeleri tuttuk. Toprak soğuktu; çiseli, bulanık havalarda

rüzgâr devamlı esiyordu. Islak çukurlarda kemikleri sızlayan, öksürdükçe gözlerinden yaşlar boşanan askerlerimizin yüzleri tunçtan maske geçirilmiş gibi yanmıştı. Böyle durumlarda zamanın ne kadar feci bir şey olduğunu, nasıl da güç geçtiğini insan anlıyordu.

Toplarımızın bir kısmı geldi; piyadelerimiz asileri kıskaca almak için gecenin örtüsünden yararlanıp sessizce ilerlerken, topçular belirlenmiş noktalara süratle kayıyor, toplarını kurmaya gayret ediyorlardı. Planlanan şekilde yerleşebilmek için harekatımız devam ederken, topçu ve piyade ateşiyle karşılaştık; anında karşılık vererek mevzilere yerleştik.

Karşılıklı ateşimiz günlerce sürdü; onlar hücum etme gücünü kendilerinde bulamıyor, biz de yaklaşamıyorduk; ama sımsıkı kuşatmıştık, dışardan yardım almalarına imkân yoktu. Azimle direnmelerine rağmen her geçen gün güçlerinin azaldığını hissediyor, en küçük fırsatı değerlendirerek hem cepheden yaklaşıyor, hem de kıskacı daraltıyorduk.

Ravza'nın biraz dışında bulunan topçu kışlasının çevresinde gece savaşları cereyan etti. Göğüs göğüse gelinmedi, ama aradaki mesafe çok daraldı; silâh atışı saatlerce sürdü. Gün ağarırken kuşkulu bir sükûnet hakim oldu. Herhalde iki taraf da birbirinin ne yapmak istediğini anlamaya çalışıyordu. Biz gerideydik, bir tepeden dürbünle bakıyordum; ara yerde yatan üç cesedin kıyafetlerinden asilere ait olduklarını anladım. O gün cepheye intikal eden yeni toplarımızı subaylarımız, menzillerine, ateş kabiliyetlerine göre yerleştirdiler. Çamurun, kirin içindeki askerlerimizin ıslak, buz gibi siperlerdeki durumu insanın ciğerine işliyordu. Günlerden beri midelerine bir kaşık sıcak çorba girmemişti; peksimet, peynir ekmekle yetiniyorlardı. Buna rağmen azimlerinde en ufak bir kırılma olmaması, insanüstü çabaları gerçekten olağanüstüydü.

Akşam olunca karşılıklı top atışı başladı; ama onlarınki bizimkine göre cılızdı. Sık sık tüfek sesleri de yükseliyordu. Gece yarısına doğru Hamidiye Alayı'nın bulunduğu batı kesiminde silâh sesleri yoğunlaştı. Şafaktan bir saat önce yapılması planlanan taarruz harekatı, asi cephesinin batıdan yarılabileceğine dair haber gelmesi üzerine ertelendi. Heyecanla beklediğimiz yarma harekatından sevindirici bir haber gelmedi; biz de hastalıktan, açlıktan zaten perişan olan askerlerimizi kurban vermemek için beklemeyi tercih ettik. İçeride mutlak bir açlığın hüküm sürdüğünü biliyorduk, bir isyanın çıkması an meselesiydi; o yüzden sabredip beklemek kayba uğramaktan daha akıllıca olurdu.

Ertesi gün ara yerdeki üç ceset görünmüyordu; ölülerine sahip çıktıklarını tahmin ettim. Bulutlu bir gündü, yağmur yağmıyordu; sabaha karşı çiselemişti; rüzgâr havada asılı kalmış damlacıkları savuruyordu. Askerler dağıtılan peksimetleri yerlerken, biz subaylar durum değerlendirmesi yaptık. Kıskacı biraz daha daraltmanın yollarını aramalıydık.

Öğleden sonra kışlanın kapısından bir adam fırladı. Arkasından atılan mermilerden can havliyle sağa sola yatıp kalkarak kaçan sarıklı, uzun entarili adamın koştuğu yöndeki siperlere ben kumanda ediyordum. "Sakın ateş etmeyin!" diye bağırdım. Bir anormalliğin cereyan ettiği belliydi; belki de umduğumuz ayaklanmanın ilk kıvılcımıydı. Derince kazılmış siperlerde ellerimiz tetikte bekliyorduk. Kaçan adam yaklaşıp, bizi görünce, herhalde ateş edeceğimiz endişesiyle yere kapaklandı. Zelzeleye tutulmuş gibi hıçkırıyor, boğuk boğuk "Oğlum" diye bağırıyordu. Dikkat ettim; çılgınca dövünürken "Kesip yediler oğlumu!" kelimeleri rüzgâra karışıyordu. O an bütün vücudum kasırgaya yakalandı sanki; tüylerim diken diken oldu. Uzunca bir zamandan beri süren kuşatmanın Ravza'da açlığa sebep olduğunu biliyorduk; fakat böyle canavarlıklar doğuraca-